INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA XUSHMUOMALALIK STRATEGIYALARINING QIYOSIY-PRAGMATIK TAHLILI (ILTIMOS, RAD ETISH VA MINNATDORCHILIK NUTQIY AKTLARI MISOLIDA)

G‘oziyeva Malikaxon Adaxamjon qizi

Xushmuomalalik muloqotda ijtimoiy muvozanatni saqlash vositasi bo‘lib, uning ifodalanish usullari har bir tilning madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Globallashuv sharoitida turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi muloqot kengayib borayotgani sababli, nutqiy aktlarning pragmatik xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biriga aylangan. Bir xil nutqiy akt turli tillarda turlicha ifodalanishi, bu esa pragmatik xatolar, noto‘g‘ri tushunish va muloqotdagi nizolarga sabab bo‘lishi mumkin.

Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek tillarida iltimos, rad etish va minnatdorchilik nutqiy aktlarida xushmuomalalikning qanday strategiyalar orqali voqelanishini aniqlash va ularning umumiy hamda farqli jihatlarini ochib berishdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: xushmuomalalik nazariyasining asosiy qoidalarini tahlil qilish; tanlangan nutqiy aktlarning til vositalarini turkumlash; ikki tildagi strategiyalarni qiyoslash; pragmatik xatolarning mumkin bo‘lgan manbalarini aniqlash.

Tadqiqotning nazariy asosini P. Braun va S. Levinsonning «yuz» (face) tushunchasiga tayangan xushmuomalalik nazariyasi tashkil etadi. Unga ko‘ra, har bir suhbatdosh ikki turdagi ehtiyojga ega: tan olinish va yaqinlikka bo‘lgan ehtiyoj (ijobiy yuz), shuningdek, erkinlik va xalaqit berilmaslikka bo‘lgan ehtiyoj (salbiy yuz). Nutqiy aktlar ushbu «yuz»ga tahdid solishi mumkin, xushmuomalalik strategiyalari esa bu tahdidni yumshatishga xizmat qiladi. Tahlilda shuningdek Dj. Serl nutqiy aktlar nazariyasi va Dj. Lichning xushmuomalalik prinsiplaridan foydalaniladi. Tadqiqot jarayonida tavsifiy, qiyosiy va kontekstual tahlil usullari qo‘llanildi.

Iltimos nutqiy akti. Ingliz tilida iltimos ko‘pincha so‘roq va shartli shakllar orqali yumshatiladi (*Could you possibly help me?*, *Would you mind…?*). Bunday shakllar suhbatdosh erkinligini hurmat qilishni bildiradi va salbiy xushmuomalalik strategiyasiga xos. O‘zbek tilida esa iltimos murojaat birliklari (*aka, opa, domla*), hurmat shakli (*siz*) hamda iltimos so‘zlari (*marhamat qilib, iltimos*) bilan birga keladi. Shuningdek, yaqinlikni ta’kidlovchi ijobiy strategiyalar ham faol qo‘llanadi (*jon aka, bir yordam bering-da*). Bu holat o‘zbek madaniyatida munosabat va hamjihatlikning ahamiyati yuqori ekanini ko‘rsatadi.

Rad etish nutqiy akti. Rad etish suhbatdosh «yuzi»ga eng kuchli tahdid soladigan akt hisoblanadi, shu sababli har ikki tilda ham u yumshatuvchi vositalar bilan ifodalanadi. Ingliz tilida odatda avval ijobiy ifoda, so‘ngra uzr va sabab keltiriladi (*I’d love to, but I’m afraid I can’t…*), ba’zan muqobil taklif beriladi. O‘zbek tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri «yo‘q» deyishdan qochish, sababni batafsil izohlash, uzr so‘rash va mulohazali iboralar bilan yumshatish kuzatiladi (*Afsuski, bo‘lmaydi-da, ishlarim ko‘p bo‘lib turibdi*). Ayniqsa, yoshi yoki mavqei yuqori kishining iltimosini rad etishda bilvosita ifodalash kuchayadi, bu esa ierarxiya va hurmat qadriyatlari bilan bog‘liq.

Minnatdorchilik nutqiy akti. Ingliz tilida minnatdorchilik kundalik muloqotda tez-tez va qisqa shaklda ifodalanadi (*Thanks, Thank you so much, Much appreciated*), ko‘p hollarda u avtomatlashgan odob formulasiga aylangan. O‘zbek tilida esa minnatdorchilik ko‘pincha kengaytirilgan shaklda, duo va yaxshi tilaklar bilan birga keladi (*Rahmat, ko‘pdan-ko‘p rahmat, baraka toping, Xudo xohlasa, savobiga qolasiz*). Bunda diniy-madaniy qadriyatlar, jamoaviy yordam va o‘zaro majburiyat g‘oyalari aks etadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘zbek tilida minnatdorchilikka javob (*Arzimaydi, iltimos, katta gap emas*) ham ma’lum darajada ritualizatsiyalashgan.

Tahlil natijalari ingliz tilida individual erkinlikni himoya qiluvchi salbiy xushmuomalalik strategiyalari, o‘zbek tilida esa hurmat, hamjihatlik va ijtimoiy ierarxiyani ta’kidlovchi ijobiy strategiyalar nisbatan faolroq ekanini ko‘rsatadi. Bu farqlar individualizm va jamoaviylik kabi madaniy o‘lchamlar bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ikki til o‘rtasida umumiy jihatlar ham mavjud: har ikkalasida «yuz»ni saqlash, bilvosita ifodalash va yumshatuvchi vositalardan foydalanish universal xususiyat sifatida namoyon bo‘ladi.

Pragmatik xatolar ko‘pincha bir tildagi strategiyani ikkinchi tilga mexanik ko‘chirishdan kelib chiqadi. Masalan, o‘zbek tilida so‘zlashuvchi shaxs ingliz tilida haddan tashqari uzun minnatdorchilik yoki uzrni qo‘llasa, ortiqcha rasmiy ko‘rinishi mumkin; ingliz tilida so‘zlashuvchi esa o‘zbek tilidagi muloqotda to‘g‘ridan-to‘g‘ri rad javobi yoki murojaat birligisiz iltimos bilan suhbatdoshga qo‘pol ta’sir qoldirishi mumkin. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalaridan tarjimashunoslikda, chet tillarini o‘qitishda va madaniyatlararo muloqot treninglarida foydalanish mumkin.

Kalit so‘zlar: xushmuomalalik, nutqiy akt, iltimos, rad etish, minnatdorchilik, pragmatika, qiyosiy tahlil.

Adabiyotlar:

1. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, 1987.
2. Leech G. *The Pragmatics of Politeness*. Oxford University Press, 2014.
3. Searle J. *Speech Acts*. Cambridge University Press, 1969.
4. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. Toshkent: Sharq, 2008.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.